

«غیبت نعمانی» یادگار جاودانه مذهب امامیه

یکی از کهن‌ترین کتاب‌هایی که در موضوع غیبت امام‌عصر(ع) به دست ما رسیده است کتاب الغیبة عالم و محدث بزرگوار «ابوعبدالله محمدبن ابراهیم نعمانی» معروف به «ابن ابی زینب» است...

یکی از کهن‌ترین کتاب‌هایی که در موضوع غیبت امام‌عصر(ع) به دست ما رسیده است کتاب الغیبة عالم و محدث بزرگوار 171#&؛ ابوعبدالله محمدبن ابراهیم نعمانی& معروف به 171#&؛ ابن ابی زینب& است. در نیمه اول سده چهارم قمری، آن‌گاه که غیبت حضرت مهدی(ع) به درازا کشید، به ویژه پس از درگذشت آخرین نائب از نائبان چهارگانه - ابوالحسن سیمری - و پایان دوره غیبت صغری و فرا رسیدن غیبت کبری، آشفتگی فکری و تزلزل اعتقادی فراوانی در تفکر شیعی پدید آمد؛ بسیاری دچار شک و سرگردانی، و تردید و پریشانی شده و برخی به اعتراف و حتی به انکار برخاسته و تعدادی هم راه ارتداد در پیش گرفتند. از همین‌رو 171#&؛ نعمانی&؛ جهت استحکام بخشیدن به بنیان‌ها و باوری‌های شیعی و همچنین برای پاسخ‌گویی به نیازهای اعتقادی شیعیان در امر امامت و راز غیبت و در یک کلام هدایت مردم به سوی حق و حقیقت، کتاب جاودانه خود الغیبة (= غیبت) را تألیف کرد.

انگیزه نگارش کتاب

نعمانی، انگیزه تألیف کتاب خود را در مقدمه چنین آورده است:

من امروز گروه‌هایی را می‌بینم که به مذهب شیعه منسوبند و به پیامبر(ص) و خاندان او(ع) وابسته‌اند؛ به اصل امامت اعتقاد دارند و به آن چنگ زده‌اند...، اما متأسفانه دچار تفرقه و چند دستگی در مذهب شده‌اند... پاره‌ای درباره امام غلو کرده، برخی بسیار کوتاه آمده، و جز اندکی بقیه در مورد امام زمان خود و ولی‌امر و حجت پروردگارشان به شک افتاده و دو دل شده‌اند، در حالی که خداوند او را به علم خود برگزیده است.۱

من در روایات منقول از امامان راستین(ع) به این [سخن] برخوردم که آنان امر کرده‌اند به کسی که خداوند بهره‌ای از دانش به وی عطا کرده و به اسراری که دیگران نمی‌دانند، آگاهی ساخته، تا آنچه را بر برادران دینی او مشتبه گشته، برایشان روشن کرده و در سرگردانی‌ها و حیرت‌ها، آنان را به راه راست و درست هدایت کند و از وادی تردید به سوی روشنایی و یقین بیرون کشد... پس خواستم به وسیله ذکر روایاتی از پیشوایان دین به خداوند تقرب جسته باشم...۲.

نعمانی در ادامه ذکر کرده است:

من در این کتاب آنچه را که خداوند توفیق جمع‌آوری آن را عنایت کرده، راجع به غیبت و مسائل مربوط به آن - مطابق آنچه که نزد من موجود بود - گردآوری کرده‌ام، زیرا همه آنچه که در این باره برای من روایت شده در دسترس نبوده و حافظان نیز همه آن‌ها را از بر ندارند. آنچه مردم در خصوص غیبت روایت کرده‌اند بسی بیشتر و گسترده‌تر از مقداری است که برای من روایت شده و روایات من نسبت به آن‌ها خیلی ناچیزتر و کمتر است.۳.

نعمانی کیست؟

ابوعبدالله محمدبن ابراهیم نعمانی، معروف به ابن ابی زینب (۳۶۰ ق)، از مشایخ حدیث امامیه در قرن چهارم، متکلم، مفسر و محدث شیعی است. تاریخ تولد او دقیقاً معلوم نیست، چنانچه سال وفات و مکان دفن او چندان روشن نمی‌باشد. او از شاگردان و اصحاب خاص 171#&؛ گلبنی&؛ صاحب اصول کافی بوده و از آنجایی که این کتاب را نوشته به 171#&؛ کاتب&؛ شهرت یافته است. نسخه او به 171#&؛ نسخه کافی نعمانی&؛ مشهور شده است. از نعمانی چهار کتاب نام برده شده که ظاهراً تنها همین کتاب الغیبة از وی باقی مانده و دیگر آثار وی با گذشت زمان از میان رفته‌اند.

نعمانی در اوائل غیبت صغری متولد شده و چنانچه از خود کتاب برمی‌آید هنگام نگارش کتاب، هشتاد و چند سال از عمر شریف حضرت حجت(ع) می‌گذشته است.۴

در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی درباره وی آمده است:

... زادگاه او را شهر نعمانیة مصر یا یمن یا حجاز دانسته‌اند، اما آنچه درست می‌نماید این است که نعمانی از شهر نعمانیة عراق - میان

واسط و بغداد - بوده است.

از زندگی وی همین معلوم است که در سال ۳۱۲ ق. به شیراز آمده و در آن شهر از ابوالقاسم موسی بن محمد اشعری قمی، حدیث آموخته و در قم احتمالاً از «علی بن حسین بن بابویه؛ حدیث شنیده است. پس از آن به بغداد سفر کرده و در آنجا از عالمان و محدثان

” من در این کتاب آنچه را که خداوند توفیق جمع‌آوری آن را عنایت کرده، راجع به غیبت و مسائل مربوط به آن - مطابق آنچه که نزد من موجود بود - گردآوری کرده‌ام. “

و فقیهان بنامی چون «محمد بن همام اسکافی؛ و «ابن عقدة کوفی؛ و «محمد بن یعقوب کلینی؛ حدیث فرا گرفته است.

وی پس از چندی از بغداد آهنگ سفر به شام کرده، در سال‌های پایانی روزگارش به حلب - که شهری شیعه‌نشین بوده - رفته و تا پایان زندگانی در آنجا مانده است. وی در همان‌جا به نشر حدیث و معارف شیعی پرداخته و در شام در گذشته است.

نعمانی بیش از همه از ابن عقدة کوفی و کلینی بهره گرفته است. از تعداد احادیثی که وی از ابن عقده در کتاب غیبت خویش نقل کرده و نیز جملات احترام‌آمیزی که در مورد وی آورده، پیداست که از این استاد تأثیر بسیار پذیرفته است. وی از شاگردان بسیار نزدیک و مورد اعتماد کلینی به شمار می‌آید.

نخستین کسی که - هر چند به اختصار - از نعمانی یاد کرده و موقعیت وی را باز گفته «نجاشی؛ است که در کتاب رجال خویش وی را ستوده و او را از بزرگان شیعه، عظیم‌القدر، شریف‌المنزله، صحیح‌العقیده و کثیرالحدیث دانسته است. همچنین «مجلسی؛ نیز او را از فقیهان بزرگ شمرده و فاضل، کامل و پرهیزگار خوانده است. ۵

اهمیت غیبت نعمانی از منظر بزرگان

این کتاب از آغاز نگارش در طی ده قرن گذشته مورد توجه عالمان و محدثان و علاقمندان به این موضوع مهم واقع شده و تمام کسانی که در این حوزه اثری تألیف کرده‌اند ناگزیر از آن بهره برده‌اند، که در این جا به دیدگاه چند تن از برجستگان و بزرگان پیرامون اهمیت و اعتبار این کتاب اشاره می‌شود:

۱. شیخ مفید در کتاب ارشاد خود بر آن صحه نهاده، می‌نویسد:

روایت ما درباره غیبت بسیار است و محدثان شیعه آن‌ها را تدوین کرده و در کتاب‌ها و تألیفات خود به تفصیل نقل کرده‌اند و از جمله آنان، محمد بن ابراهیم نعمانی است که در کتاب غیبت خود آن نصوص و احادیث بسیار را گرد آورده است. ۶

۲. سید بن طاووس: سید نیز در رساله کشف المحجّة که وصیت‌نامه وی به فرزندش است، خطاب به فرزندش - محمد - این‌گونه آورده است:

محمد، فرزندم! اگر به کتاب‌هایی مانند کتاب غیبت که شیعیانی مانند شیخ صدوق و نعمانی نوشته‌اند مراجعه کنی، می‌بینی که همه یا بیشتر آنان، پیش از تولد آن حضرت خبر داده‌اند که او غیبت خواهد کرد. ۷

همچنین شیخ مفید و شیخ طوسی نیز در کتاب‌های غیبت خویش فراوان از کتاب نعمانی روایت کرده و به روایت آن احتجاج کرده‌اند. ۸

۳. محدث نوری: از متأخران و معاصران نیز محدث نوری در مقدمه نجم‌التاقب خود درباره اعتبار این کتاب آورده است:

کتاب غیبت نعمانی از نفایس کتب مدوّته در باب غیبت است. ۹

۴. مرحوم استادعلی‌اکبر غفاری - مصحح کتاب - که زحمات فراوانی در احیای این ذخیره ذی‌قیمت متحمل شده‌اند - و داستان آن در ادامه مقاله خواهد آمد - در معرفی این اثر ارزشمند نوشته‌اند:

این کتاب یکی از خالص‌ترین میراث‌های علمی ما و در موضوع خود یکی از بهترین کتاب‌های تألیف شده است و در نزد دانشمندان و نامداران مذهب ما، یکی از ستون‌های پابرجا و محکم و از ذخائر است و یادگار جاودانی مذهب ما محسوب می‌شود.

موضوع این کتاب - یعنی امامت - از مهم‌ترین موضوعات اعتقادی نزد ما بوده، بلکه باید آن را سنگ زیر بنایی دانست که کلیه ستون‌های اعتقادی ما بدان متکی است. من هرگز کتابی به پایه آن ندیدم. نعمانی پیش از دیگران شروع به تألیف کرد و گوی سبقت را از دیگران ربود. در هر عصری، علماء، روایت این کتاب و تدریس آن را مورد توجه قرار داده‌اند و آن را از «اصول معتبره؛ شمرده‌اند، بدون آن که کوچک‌ترین طعنی و یا عمزی نسبت به نگارنده آن روا دارند، جملگی بر اعتبار و درستی کتاب

اتفاق کرده‌اند... من نمی‌توانم سخنی بگویم که از ادای حق بزرگ این تألیف پر ارج برآیم و نمی‌دانم با چه عبارتی اهمیت و ارزش آن را بازگو کنم. این کتاب در موضوع خود بی‌نظیر است و از هنگام تألیف مورد استفاده دانشمندان اسلامی قرار گرفته است. ۱۰

کتاب نعمانی دارای ۲۶ باب و در مجموع ۴۷۸ روایت است و چنانچه پیش‌تر اشاره رفت جزء نخستین کتاب‌هایی است که در موضوع غیبت به دست ما رسیده است.

این کتاب موضوعات مهم و بنیادی را مانند: «معرفت امام غایب، سبب غیبت، وجوب حفظ اسرار آل محمد(ص) الهی بودن مسئله امامت، تکالیف شیعه در عصر غیبت، تعداد امامان معصوم، ردّ بر مدعیان

” این کتاب از آغاز نگارش در طی ده قرن گذشته مورد توجه عالمان و محدثان و علاقمندان به این موضوع مهم واقع شده و تمام کسانی که در این حوزه اثری تألیف کرده‌اند ناگزیر از آن بهره برده‌اند. “

مناصب امامت و ولایت، مقولات صبر، انتظار فرج، علائم ظهور، صفات امام منتظر و خصوصیات لشکریان آن حضرت و ... در خود جای داده است.

غیبت نعمانی یک کتاب روایی محض است. در این کتاب از جدلهای کلامی، ایراد و اشکالهای دامنه‌دار، و شکوک و شبهات بیهوده خبری نیست. نعمانی در زیر عنوان‌های مطرح شده در کتاب تنها به نقل روایات بدون هیچ تفسیر و تحلیلی می‌پردازد و از این جهت با کتاب‌های غیبت بعد از خود، مثل غیبت مفید و غیبت شیخ طوسی تفاوت بنیادی دارد. غیبت‌های مفید و طوسی، کلامی و برهانی بوده، یعنی اولاً موضوعات را مطرح و آن‌گاه برای اثبات آن‌ها، استدلال می‌کند. و اخبار و احادیث تنها برای تأیید و تسدید مطلب و قوت بخشیدن به موضوع آورده می‌شود. مثلاً شیخ طوسی در غیبت خود ابتدا با دلایل و اقامه برهان‌هایی، وجود امام عصر(ع) را اثبات کرده، سپس به شبهات فرقه‌هایی مانند اسماعیلیه، زیدیه، کیسانیه... پاسخی در خورد می‌دهد و اساس عقاید آن‌ها را متزلزل و باطل می‌کند و در هر مورد روایات مناسبی را از باب نمونه نقل می‌کند.

مصحح کتاب؛ مرحوم علی‌اکبر غقاری

نام غیبت نعمانی، با نام «#171؛ استاد غقاری»؛ پیوند خورده است. نمی‌توان از نعمانی و کتابش سخن گفت اما از مصحح مخلص و بی‌ادعای او حرفی به میان نیاورد و ذکر خبری نکرد. استاد غقاری، احیاگر بی‌ادعای میراث شیعی و حدیث‌پژوه سترگ و کتاب‌شناس بزرگ و استاد بی‌بدیل تصحیح متون روایی، تفسیر، تاریخی... برای اهل کتاب و مطالعه عموماً، و برای علاقمندان به معارف اسلامی و آموزه‌های شیعی خصوصاً، چهره‌ای نامی آشنا و شناخته شده است. کدام کتابخانه است که قفسه‌هایی را به آثاری از استاد اختصاص نداده باشد؟ باری استاد غقاری نیازی به تمجید این قلم ندارد و اگر اشارتی می‌رود از باب ادای اندکی از حق استاد به دوش اهل کتاب است. در عظمت کار استاد همین بس که او با تلاشی مؤمنانه و تکاپویی سخت‌کوشانه در طی نیم قرن صدها جلد کتاب از آثار و ذخایر ذی‌قیمت اسلامی و شیعی را تصحیح نمود و تعلیق زد و ترجمه کرد و سامان بخشید و برای آن‌ها فهرست نگاشت و مصادر روایات و عبارات را شناسایی کرد و به چاپ رسانید و در یک عبارت احیا کرد. روحش شاد و تربتش از باران غفران الهی سیراب باد. استاد غقاری خاطره‌ای زیبا از تصحیح کتاب غیبت نعمانی نقل می‌کند که شنیدن آن خالی از لطف نیست. او می‌نویسد:

چاپ و تنقیح غیبت نعمانی بسیار مشکل بود، زیرا نسخه‌های مختلف را نمی‌توانستم پیدا کنم، خط کاتب هم بسیار سخت بود، با زحمت فراوان، نسخه‌هایی را فراهم کردم. وقتی کار به پایان رسید، خبردار شدم یک فرد [بی‌مسئولیت] همان نسخه خطی پر از غلط اولی را افسست کرده و آن را منتشر کرده است. ناگزیر شدم پانزده سال دیگر صبر کنم تا دو مرتبه [زمینه] و اقتضاء پیدا شود، لذا بعد از پانزده سال آن را منتشر ساختم^{۱۱}.

سخن را با آرزوی ظهور سرشار از سرور آخرین ذخیره الهی، و با امید آن‌که کتاب غیبت برای همیشه بسته شود و در فردا و فرداها از #171؛ ظهور و حضور»؛ بگوئیم و بنویسیم؛ با طلب رحمت و مغفرت برای مولف و مصحح، با دعایی از نعمانی به پایان می‌بریم:

از خدا می‌خواهم که به وجه کریم و مرتبه بلند خود بر محمد(ص) و خاندانش درود فرستد و ما را در دنیا و آخرت در سخن درست خود پا بر جا نگاه دارد و زندگی و مرگ و رستاخیزمان را بر نعمت دین حق و دوستی اهل حق استوار بدارد... و ما را از یاوران دین خود در رکاب ولی خویش قرار داده، میان ما و آنان، به اندازه چشم برهم زدن، فاصله و جدایی نیفکند که او بخشنده و کریم است. ۱۲

پی‌نوشت‌ها

۱. نعمانی، ابن ابی‌زینب، غیبت، به تصحیح استاد غقاری، ترجمه محمد جواد غقاری، نشر صدوق، صص ۳۰ - ۲۹.
۲. همان، صص ۳۵ - ۳۴.
۳. همان، صص ۴۴ - ۴۳.
۴. همان، ص ۳۶.
۵. دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، صص ۶۶۱ - ۶۶۰.
۶. شیخ مفید، الارشاد، ترجمه رسول محلاتی، ج ۲، ص ۴۸۴، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۷. سید بن طاووس، کشف المحجّه (فانوس)، ترجمه اسدالله مبشری، ص ۸۱، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۸. نعمانی، همان، صص ۹ - ۸ به نقل از مقدمه مصحح.
۹. محدث نوری، نجم‌الثاقب، ص ۱۰، انتشارات مسجد مقدّس جمکران.
۱۰. نعمانی، غیبت، صص ۸ - ۷، پیشگفتار مصحح.
۱۱. نشریه کیهان فرهنگی، خردادماه ۶۵، هم‌چنین نعمانی، همان، مقدمه، صص ۷ - ۶.
۱۲. نعمانی، همان، صص ۵۱ - ۵۰.

نویسنده: عبدالحسین ترکی

مرجع: موعود / شماره 88